

Stefan Dmitruk
(Lublin)

Dom bazylianów i parafia unicka w Radecznicy (1869–1875)

Basilian House and Uniate parish in Radecznicza (1869–1875)

STRESZCZENIE:

Autor omawia okoliczności przejścia rzymskokatolickiego klasztoru bernardynów w Radecznicy przez Kościół greckokatolicki i osadzenie w nim unickich zakonników. Tekst porusza kwestię funkcjonowania domu bazylianów. Opisane są dzieje domu pokutnego, parafia unicka w Radecznicy oraz włączenie jej w struktury diecezji chełmsko-warszawskiej rosyjskiej Cerkwi prawosławnej w 1875 r.

Słowa kluczowe: Cerkiew prawosławna, Kościół greckokatolicki, Radecznicza, bazylianie, diecezja chełmsko-warszawska

W przeciwieństwie do domu bazyliańskiego dzieje rzymskokatolickiego klasztoru w Radecznicy są znane badaczom. Historię bernardynów radeczniczych omówiono w zbiorze artykułów wydanych w 2006 r. w Kalwarii Zebrzydowskiej¹. Praca – poza opisem autorstwa Stanisława Rapy² – nie zawiera pełnej monografii naukowej poświęconej dziejom wspólnoty bazyliańskiej oraz parafii unickiej, które funkcjonowały w latach 1869–1875 na terenie byłego rzymskokatolickiego klasztoru bernardyńskiego. Witold Kołbuk w artykule poświęconym dziejom bazylianów w Królestwie Polskim zasygnalizował okoliczności kasaty oraz funkcjonowanie domu bazyliańskiego w Radecznicy między latami 1869 a 1872³. W wy-

¹ *Radecznicza. Ośrodek życia religijnego i społeczno-kulturalnego*, red. R. Jusiak, Kalwaria Zebrzydowska 2006.

² S. Rapa, *Ośrodek kultu religijnego w Radecznicy w latach 1772–1914*, [w:] *Ibidem*, s. 131–133. Autor artykułu nie oparł swoich badań na źródłach archiwalnych.

³ W. Kołbuk, *Bazylianie w Królestwie Polskim w latach 1817–1872*, „Roczniki Humanistyczne” 1983, t. XXXI, z. 2, s. 153–184.

mienionym tekście cenny jest aneks obejmujący 101 bazylianów niosących posługę klasztorną w latach 1817–1872 na terenie prowincji Narodzenia Panny Marii w Królestwie Polskim⁴. Artur Korobowicz w tekście poświęconym duchowieństwu unickiemu Królestwa Polskiego uwzględnił zagadnienie klasztorów bazyliańskich⁵.

Ramy chronologiczne omawianego tematu to lata 1869–1875. Pierwsza data oznacza przeniesienie bazylianów z Warszawy do Radecznicy i utworzenie unickiego domu zakonnego. Po kasacie zakonu w 1872 r. w Radecznicy powołano parafię unicką, która trzy lata później przeszła na prawosławie w wyniku zjednoczenia unickiej diecezji chełmskiej z rosyjską Cerkwią prawosławną⁶. W artykule opiszę tło powołania, dzieje domu bazylianów i pokutnego oraz parafii unickiej w oparciu o materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum Państwowym w Lublinie (APL) i Archiwum Archidiecezjalnym Lubelskim (AAL). W APL w zespołach Chełmski Konsystorz Greckokatolicki, Klirowyje Wiedomosti, Akta Stanu Cywilnego Parafii Greckokatolickiej w Radecznicy oraz Rząd Gubernialny Lubelski znajdują się materiały archiwalne dotyczące omawianego zagadnienia. Ich uzupełnieniem są dokumenty zachowane w AAL w Repozytorium nr 60.

Polityka represyjna państwa rosyjskiego wobec Królestwa Polskiego po stłumieniu powstania styczniowego w 1864 r. objęła zaangażowane w to wydarzenie duchowieństwo z Kościoła rzymskokatolickiego i greckokatolickiego⁷. Oprócz m. in. zsyłek w głąb imperium osób duchownych⁸, w tym zakonników, jedną z form represji rosyjskich władz administracyj-

⁴ *Ibidem*, s. 172–184. Spis jest uzupełnieniem aneksu do pracy poświęconej duchowieństwu unickiemu diecezji chełmskiej w latach 1835–1875 (W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992, s. 118–180).

⁵ A. Korobowicz, *Kler greckounicki w Królestwie Polskim*, „Rocznik Lubelski” 1968, t. IX, s. 249–251.

⁶ Okoliczności i przebieg likwidacji unii brzeskiej na terenie diecezji chełmskiej zob. m.in.: J. Lewandowski, *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny. 1772–1875*, Lublin 1996 (monografia zawiera bibliografię dotyczącą wskazanego zagadnienia).

⁷ Więcej o udziale w powstaniu styczniowym duchowieństwa z unickiej diecezji chełmskiej zob.: J. Lewandowski, *op.cit.*, s. 88–91. Najnowsze badania dotyczące udziału w powstaniu styczniowym duchowieństwa rzymskokatolickiego diecezji lubelskiej i podlaskiej zob.: E. Niebelski, *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu*, Lublin 2008. Tam też bibliografia zagadnienia. Według Eugeniusza Niebelskiego w polski ruch narodowy oraz powstanie styczniowe zaangażowało się 200 duchownych z diecezji lubelskiej i podlaskiej (ok. 20%) oraz 20 (ok. 10%) duchownych unickiej diecezji chełmskiej (*Ibidem*, s. 292–295). Szerzej o represjach wobec duchowieństwa zob. np. S. Gajewski, *Kasata klasztorów w diecezji lubelskiej w rok 1864*, „Roczniki Humanistyczne” 1973, t. XXI, z. 2, s. 368–373.

⁸ E. Niebelski, *op. cit.*, s. 292.

nych stała się kasata zakonów. Na przełomie 1863/1864 r., na polecenie cara Aleksandra II, przybył do Warszawy Mikołaj Milutin (1818–1872). Rosyjski urzędnik opracował specjalny memoriał⁹. W dokumencie tym zarysował plan likwidacji klasztorów, których zakonnicy byli zaangażowani w powstaniu styczniowym. Ponadto postulat kasacji dotyczył domy zakonne o niewielkiej liczbie zakonników (nieprzekraczającej 8 osób). Akcja miała być zgodna z prawem, zaś dokument zakładał powstanie specjalnej komisji ds. likwidacji klasztorów. 18 czerwca 1864 r.¹⁰ car zatwierdził przeprowadzenie akcji. Na czele Komisji do Spraw Zakonnych, powołanej 10 lipca 1864 r. przez Namiestnika Królestwa Polskiego hrabiego Teodora Berga (1794–1874), stanął ks. Włodzimierz Czerkasski (1824–1878) – przewodniczący Wydziału Wyznań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Członkowie komisji opracowali projekt ukazu oraz instrukcję wykonawczą dla rosyjskich władz administracyjnych i wojskowych. Oba dokumenty car podpisał 8 listopada 1864 r.¹¹ Na ich podstawie w nocy z 27 na 28 listopada 1864 r. przeprowadzono kasatę 109 ośrodków zakonnych ze 155 działających na terenie Królestwa Polskiego. Do końca roku zamknięto sześć kolejnych. Łącznie w latach 1864–1866 administracja rosyjska skasowała 125 klasztorów rzymskokatolickich w Królestwie Polskim. Kwestię klasztorów unickich władze potraktowały oddzielnie. Komisję do Spraw Zakonnych rozwiązano 14 kwietnia 1869 r. W wyniku akcji kasaty rzymskokatolickich ośrodków zakonnych w Królestwie Polskim pozostało 25 etatowych klasztorów męskich i 10 etatowych klasztorów żeńskich.

Po kasacie unii brzeskiej na terenie diecezji litewskiej w 1839 r.¹² władze rosyjskie rozpoczęły przygotowania do takiego samego procesu na obszarze diecezji chełmskiej¹³. Jednym z elementów rosyjskich przygotowań stały się działania ograniczające funkcjonowanie unickiego zakonu bazylianów w latach 40. i 50. XIX w., a następnie przeprowadzenie jego

⁹ Omówienie akcji likwidacyjnej klasztorów na podst.: P. P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 175–192; S. Gajewski, *op. cit.*, s. 355–368; W. Kołbuk, *Bazylianie...*, s. 165; J. Lewandowski, *op. cit.*, s. 96.

¹⁰ Datyienne podawane są zgodnie z kalendarzem gregoriańskim.

¹¹ *Ukaz Najwyższy o klasztorach Rzymsko-Katolickich w Królestwie Polskiem i dodatkové do tegoż Ukazu przepisy dnia 27 października (8 listopada) 1864 r.*, Dziennik Praw Królestwa Polskiego (DPKP), t. 62, Warszawa 1864, s. 407–447; *Przepisy dotyczące utrzymania i zarządu Klasztorów Rzymsko-Katolickich w Królestwie Polskim*, DPKP, t. 63, Warszawa 1865, s. 15–37; J. K. Targowski, *Komitet Urządzący i jego ludzie*, „Przegląd Historyczny” 1937, t. 14, s. 183; A. Szabaciuk, *„Rosyjski Ulster”. Kwestia chełmska w polityce imperialnej Rosji*, Lublin 2013, s. 29.

¹² Najnowsze badania na ten temat zob. I. Matus, *Schyłek unii i proces restytucji prawosławia w obwodzie białostockim w latach 30. XIX wieku*, Białystok 2013.

¹³ Analiza polityki władz rosyjskich wobec unickiej diecezji chełmskiej zob.: J. Lewandowski, *op. cit.*, s. 75.

kasaty w latach 1864–1872¹⁴. Administracja rosyjska 29 stycznia 1842 r. zakazała wstępowania do bazylianów osób niebędących unitami z urodzenia¹⁵. Skutkiem decyzji był spadek ogólnej liczby zakonników. Mimo fali powołań przed 1864 r. sytuacja nie uległa poprawie. 11 listopada 1864 r. Aleksander II nakazał likwidację ze względów formalnych (nieformalnie z powodu wsparcia powstania styczniowego) czterech monasterów bazyliańskich: w Chełmie, Białej Podlaskiej, Lublinie i Zamościu, pozostawiając klasztor w Warszawie oraz przenosząc do niego 16 osób¹⁶. 10 grudnia 1864 r.¹⁷ namiestnik Berg wydał decyzję o skasowaniu wymienionych unickich ośrodków zakonnych, którą szybko wprowadzono w życie. Ostatecznie klasztor warszawski również zlikwidowano 25 stycznia 1872 r., zaś zakonników przeniesiono do zabudowań pobernardyńskich w Radecznicy¹⁸. Skutki kasaty, przenosiny mnichów z różnych ośrodków zakonnych do Warszawy oraz uwięzienie ostatniego prowincjała bazyliańskiego Bonifacego Boniewskiego (1816–1869)¹⁹ w 1866 r. doprowadziły do dalszego spadku liczby mnichów, uciezek unickich zakonników za granicę Imperium Rosyjskiego, a w efekcie do załamania się struktur bazylianów we wspomnianej eparchii.

Głównym powodem zsyłania do Radecznicy unickich mnichów i duchownych (oprócz rozwiązania klasztoru w Warszawie) był sprzeciw kleryków wobec akcji oczyszczania obrządku grekokatolickiego z wpływów łacińskich przez władze diecezji chełmskiej. Po powstaniu styczniowym administracja rosyjska przyspieszyła proces oczyszczania obrządku unickiego z łacińskich naleciałości. Na mocy decyzji oficjała unickiej diecezji chełmskiej ks. Józefa Wójcickiego (1866–1868) zakazano używania języka polskiego podczas sprawowania nabożeństw i w głoszeniu kazań, śpiewania gorzkich żali, godzinek, różańca oraz kołęd, zlecono likwidację organów i zniesiono kult świąt typowych dla rzymskiego katolicy-

¹⁴ W. Kołbuk, *Bazylianie...*, s. 165.

¹⁵ A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 250.

¹⁶ *Postanowienie wraz z przepisami o środkach utrzymania i sposobie zarządu Warszawskiego klasztoru Greko-Unickiego*, DPKP, t. 63, s. 175.

¹⁷ *Postanowienie Namiestnika w Królestwie o zniesieniu klasztorów Greko-Unickich*, DPKP, t. 63, s. 5–11; A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 250.

¹⁸ *O zwinięciu klasztoru greko-unickiego pod wezwaniem Śt. Bazylego Wielkiego w m. Warszawie*, [w:] *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia Rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące*, zebrał i przełożył W. Wyzniński, t. II, Warszawa 1875, s. 45–47; J. Lewandowski, *op.cit.*, s. 96; A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 250.

¹⁹ Bonifacy Boniewski urodził się w 1816 r. w Hrubieszowie. Ukończył miejscową szkołę oraz unickie Seminarium Duchowne w Chełmie. W 1834 r. wstąpił do zakonu bazylianów, sześć lat później otrzymał święcenia kapłańskie. Na przełomie lat 1841–1842 był sekretarzem prowincjała, a później sam sprawował wymienioną funkcję u bazylianów i był proboszczem unickiej parafii w Warszawie. Zob. W. Kołbuk, *Bazylianie...*, s. 173.

zmu (Niepokalanego Poczęcia Bogurodzicy, Bożego Ciała, św. Józafata Kuncewicza)²⁰. Z kolei administrator diecezji chełmskiej ks. Marceł Popiel (1809–1903) na polecenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wydał 13 stycznia 1873 r. okólnik do duchowieństwa unickiego. Zarządzenie nakazywało celebrowanie nabożeństw zgodnie z zasadami Cerkwi prawosławnej, zakazywało wspomniania imienia papieża w nabożeństwach, używania dzwonek, katafalków, konfesjonatów²¹. Powyższe zmiany wywołały opór wśród duchownych unickiej diecezji chełmskiej²². Według obliczeń W. Kołbuka²³ po 1866 r. na 130 z 441 kapłanów eparchii chełmskiej (ok. 29,5 %) spadły represje ze strony władz rosyjskich – wywózki w głąb imperium, kontrybucje, deportacje na terenie Królestwa Polskiego. Na emigrację do Galicji udało się 74 duchownych unickich wraz z ok. 300 członkami rodzin²⁴. Oprócz oczyszczania obrządku trwał proces przebudowy świątyń unickich. Był on finansowany ze środków państwowych, co dodatkowo wzmocniło opór wobec władz rosyjskich – głównie wśród wiernych²⁵. Jan Lewandowski, podsumowując rosyjską politykę wyznaniową oraz kwestię oporu, konkluduje: „Władze pozbawiając wpływu na ludność unicką duchownych opornych, wywodzących się z miejscowych kapłanów, przysyłały na ich miejsce parochów całkowicie sobie podporządkowanych, przeważnie z Galicji”²⁶. Władze rosyjskie sprowadzając 51 kapłanów i 60 kleryków (wyświęconych później na duchownych)²⁷ z Galicji w latach 1865–1875 dążyły do uzyskania wśród duchowieństwa poparcia dla kwestii usunięcia z obrządku unickiego naleciałości łacińskich oraz dla idei likwidacji unii brzeskiej w diecezji chełmskiej²⁸. Według A. Korobowicza i Włodzimierza Osadczego bez współdziałania, zasilenia diecezji chełmskiej grupą kleryków z Galicji władze rosyjskie nie byłyby

²⁰ J. Lewandowski, *op.cit.*, s. 107; W. Kołbuk, *Duchowieństwo...*, s. 100–101; H. Dylagowa, *Dzieje unii brzeskiej (1596–1918)*, Warszawa–Olsztyn 1996, s. 104.

²¹ *Ibidem*, s. 120–130; W. Kołbuk, *Duchowieństwo...*, s. 101; A. Mironowicz, *Kościół Prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Białystok 2006, s. 52; W. Osadczy, *Święta Rus. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007, s. 226–227.

²² J. Fedoryk, *Duchowieństwo prawosławne w Królestwie Polskim w latach 1875–1905*, Lublin 2010, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Bibliotece UMCS w Lublinie, s. 25–26; A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 261; W. Osadczy, *op.cit.*, s. 227; H. Dylagowa, *op.cit.*, s. 121–122.

²³ W. Kołbuk, *Duchowieństwo...*, s. 104–105.

²⁴ W. Osadczy twierdzi, że po 1875 r. do Galicji uciekło 66 duchownych. Zob. W. Osadczy, *op.cit.*, s. 231.

²⁵ J. Lewandowski, *op.cit.*, s. 113–114.

²⁶ *Ibidem*, s. 115.

²⁷ *Ibidem*, s. 102; J. Fedoryk, *op.cit.*, s. 23–24. Przyczyny i opis sprowadzenia duchowieństwa z Galicji zob. W. Osadczy, *op.cit.*, s. 210–223.

²⁸ W. Kołbuk, *Duchowieństwo...*, s. 98; A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 261.

w stanie przeprowadzić kasaty unii brzeskiej w tej diecezji²⁹. Omówione wydarzenia umożliwiają zrozumienie zjawiska osadzania duchowieństwa unickiego w Radecznicy po 1869 r., ucieczki duchownych poza granice Rosji, a także postawy władz cerkiewnych i administracji rosyjskiej wobec osób osadzonych w ośrodku radecznickim.

Według legendy w XVII w. w Radecznicy św. Antoni Padewski objawił się miejscowemu chłopu Szymonowi. Na miejscu zdarzenia zbudowano kaplicę rzymskokatolicką, a w 1667 r. osadzono bernardynów. Z biegiem czasu klasztor rozrósł się, wzniesiono zabudowania i zagospodarowano teren³⁰. Na początku lat 60. XIX w. klasztor w Radecznicy liczył 35–40 bernardynów³¹. Zakonnicy radeczniccy w 1861 r. głosili kazania patriotyczne, zaś o. Hilary Kosiorowski zaangażował się w propolskie manifestacje³². Mnisi aktywnie uczestniczyli w powstaniu styczniowym, za co spotkały ich represje ze strony władz carskich. Budynek klasztorne były bazą oddziału powstańczego dowodzonego przez Marcina Borelowskiego ps. „Lelewel” (1829–1863). Stało się to pretekstem do uznania przez Komisję do Spraw Zakonnych przy Komitecie Urządzającym w Królestwie Polskim bernardynów z Radecznicy za uczestników powstania styczniowego. W związku z tym spadły na nich represje³³. W marcu 1866 r. na terenie radecznickiego klasztoru mieszkało dziesięciu zakonników, zaś jesienią 1868 r. już tylko pięciu mnichów³⁴. Zgodnie z carskim ukazem z 8 listopada 1864 r., dotyczącym funkcjonowania klasztorów rzymskokatolickich, klasztory nieetatowe poniżej 8 zakonników miały być zamknięte³⁵. Ponieważ w Radecznicy przebywało pięć osób – z tego 3 nowicjuszy – zarządzający Sprawami Duchownymi Obcych Wyznań w Królestwie Polskim zdecydował o skasowaniu klasztoru, co nastąpiło 19 października 1868 r.³⁶ Była to kontynuacja wspomnianej akcji kasacyjnej klasztorów rzymskokatolickich w Królestwie Polskim.

W 1868 r. i w 1869 r. unicki biskup chełmski Mikołaj Kuziemski (1868–1871) zwrócił się z prośbą do gubernatora lubelskiego Michała Buckow-

²⁹ A. Korobowicz, *op.cit.*, s. 264; W. Osadczy, *op.cit.*, s. 234.

³⁰ Opis dziejów klasztoru bernardynów w Radecznicy: R. Jusiak, *Sanktuarium św. Antoniego Padewskiego w Radecznicy*, [w:] *Radecznicca...*, s. 89–91; Z. Ściśłowska, *Kościół i klasztor o. o. bernardynów w Radecznicy*, „Tygodnik Ilustrowany” 1865, nr 301, s. 88–90.

³¹ E. Niebelski, *op.cit.*, s. 15.

³² *Ibidem*, s. 324.

³³ S. Rapa, *op.cit.*, s. 130–133.

³⁴ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie (AAL), Rep. 60, IV b nr 191, k. 89–90, 93, 153.

³⁵ *Ibidem*, k. 173.

³⁶ *Ibidem*, k. 140.

skiego³⁷ o przekazanie klasztoru radeczniczego unitom celem powołania parafii³⁸. W tym czasie władze carskie oddały ziemie rolne klasztoru miejscowym włościanom. Na prośbę gubernatora lubelskiego ówczesny minister oświecenia publicznego hrabia Dymitr Tołstoj nakazał 25 kwietnia 1869 r. przekazać zabudowania Kościołowi greckokatolickiemu, a wyposażenie rozdysponować do biedniejszych okolicznych parafii rzymskokatolickich³⁹. Decyzje ministra Tołstoja z wiosny 1869 r. wywołały zamieszki wśród miejscowej ludności. Działo się to między 12 a 16 czerwca 1869 r., a więc w przededniu i w kolejnych dniach następujących po corocznych obchodach ku czci św. Antoniego Padewskiego, które gromadziły w Radeczniczy rzesze pielgrzymów z Zamojszczyzny. Bezpośrednią przyczyną tumultu stała się plotka, według której Rosjanie planowali wywieźć z klasztoru obraz św. Antoniego. Po zapewnieniach, że obraz nie zostanie wywieziony przez władze rosyjskie, złożonych przez miejscowego wójta, zamieszki ucichły⁴⁰.

Realizując postanowienia ministra Tołstoja, gubernator lubelski M. Buckowski określił termin przekazania posiadłości na dzień 17 lipca 1869 r. W wyznaczonym przez gubernatora terminie nie przybyli na spotkanie przedstawiciele Kościoła rzymskokatolickiego i władz gubernialnych, przyjechał zaś na nie reprezentant Kościoła greckokatolickiego – dziekan zamojski ks. Aleksander Górski⁴¹. Kapłan nie zastał w Radeczniczy bernardynów ani nie znalazł kluczy od zabudowań i świątyni. Ks. Górski w raporcie sporządzonym po 17 lipca 1869 r. napisał do bp. M. Kuziemskiego, że [...] *w kościele od obrazu św. Antoniego katolicy wzięli wszystkie złote i srebrne przywieszki, a także są wylamane wszystkie zamki od drzwi*⁴². Później władze stwierdziły, iż bernardyni nie opuścili klasztoru⁴³.

Wobec napiętej sytuacji miejscowi wierni wyznania rzymskokatolickiego wysłali delegację do Petersburga z prośbą o pozostawienie zabudowań w administracji Kościoła rzymskokatolickiego. Delegacji nie udało się osiągnąć zamierzonego celu, zaś rosyjski polityk podjął decyzję, że do połowy października 1869 r. bernardyni powinni opuścić klasztor⁴⁴.

³⁷ Biogram gubernatora M. Buckowskiego zob. A. Górak, J. Kozłowski, K. Latawiec, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, Lublin 2014, s. 95–100.

³⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Chełmski Konystorz Greckokatolicki (ChKG), sygn. 441, k. 7–7v.

³⁹ AAL, Rep. 60, IV b nr 191, k. 215–216.

⁴⁰ APL, ChKG, sygn. 441, k. 36.

⁴¹ Biogram zob. W. Kołbuk, *Duchowieństwo...*, s. 128.

⁴² APL, ChKG, sygn. 1066, k. 56.

⁴³ APL, Rząd Gubernialny Lubelski (RGL) (1867–1918), sygn. A IV 1870:152 knlb.; S. Rapa, *op.cit.*, s. 133.

⁴⁴ S. Rapa, *op.cit.*, s. 134; AAL, Rep. 60, IV b nr 191, k. 280–282.

Opuszczając Radecznicę bernardyni wzięli ze sobą *kielichy, szaty, podświetniki, chorągwie i inne przedmioty, okazało się, że zostały zabrane przedmioty podarowane dla grekounitów*⁴⁵. Sprawa dotyczyła kielicha z napisami mówiącymi o podarowaniu naczynia liturgicznego przez mieszkańców Łazowa – Teodora i Rozalię Giecko⁴⁶. Ostatecznie rzymscy katolicy zwrócili kielich do świątyni radeczniczej⁴⁷.

Jesienią 1869 r. doszło do zamieszek wywołanych przez miejscową ludność⁴⁸. Tym razem tumult był gorszy w skutkach, albowiem kościół został spustoszony przez *miejscowych r. katolików* [rzymskich – przyp. S. D.] – *zatem: powybijano okna, wykradziono drzwi i zamki, rozbito piece, zniszczono dachy*⁴⁹, dzwony i religijne pamiątki⁵⁰. Nieznany sprawca nocą dostał się do kościoła i wywiózł do Łabuń obraz św. Antoniego Padewskiego⁵¹. Rzymskokatolicki dziekan zamojski ks. Antoni Szydoczyński otrzymał od władz państwowych nakaz przekazania majątku radeczniczego na rzecz unickiej diecezji chełmskiej. Ponieważ kapłan bał się, że utensylia przejmie rosyjska władza administracyjna, postanowił wywieźć majątek pobernardyński do pobliskich świątyń rzymskokatolickich⁵². Organy kościelne z Radeczniczy przewieziono do Krasnegostawu, dzwony do Dubienki, obrazy i niektóre figury umieszczono w 39 lokalnych kościołach⁵³.

Ostatecznie 31 października 1869 r. klasztor przekazano bazylianom przeniesionym do Radeczniczy z Warszawy. Początkowo Ministerstwo Oświecenia Publicznego planowało utworzyć tu dom emerytów i dom pokutny dla duchownych unickich⁵⁴. Stało się inaczej: oprócz domu pokutnego powstał dom zakonny. Przełożonym wspólnoty bazylikańskiej w Radeczniczy został hieromnich Antoni (Zagorowicz)⁵⁵. Funkcję stróża

⁴⁵ APL, ChKG, sygn. 1204, k. 11.

⁴⁶ AAL, Rep. 60, IV b nr 191, k. 313.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 11v.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 280.

⁴⁹ APL, RGL (1867–1918), sygn. A IV 1870:152 knlb.

⁵⁰ *Ibidem*; *Dzieje gminy Radecznicza*, red. R. Smoter-Grześkiewicz, Zamość 2006, s. 61.

⁵¹ AAL, Rep. 60, IV b nr 191, k. 288.

⁵² *Ibidem*, k. 288–289v; *Dzieje gminy Radecznicza*, s. 61.

⁵³ S. Rapa, *op.cit.*, s. 134. Szczegółowe dane dotyczące utensyliów i wyposażenia z pobernardyńskiego kościoła w Radeczniczy. Zob. AAL, Rep. 60, IV b nr 191.

⁵⁴ APL, ChKG, sygn. 441, k. 9.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 56. Antoni Zagorowicz ur. w 1821 r. w Rokitnie k. Białej Podlaskiej w rodzinie chłopskiej. Ukończył szkołę w Białej Podlaskiej. Mając 19 lat wstąpił do klasztoru bazylianów, a w 1844 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Był przełożonym klasztoru unickiego w Chełmie w latach 1855–1863 (na podst.: W. Kołbuk, *Bazylianie...*, s. 184). Hieromnich – mnich posiadający święcenia kapłańskie (prezbiteriatu). W APL nie udało się odnaleźć teczek z życiorysem, przebiegiem służby oraz posługą w klasztorach bazylikańskich hieromnicha Antoniego (Zagorowicza).

cerkiewnego powierzono Stefanowi Wołjanowi (1869–1871)⁵⁶. Zgodnie z zarządzeniem ministra Tołstoja mnich miał doprowadzić do stanu użyteczności zrujnowany po zamieszkach monaster.

Na wniosek bp. Kuziemskiego specjalna komisja złożona z: ks. Jana Hoszowskiego (sekretarz konsystorza chełmskiego), ks. A. Górskiego i ks. Michała Własiewicza (dziekan chełmski)⁵⁷ przybyła 3 stycznia 1870 r. na miejsce jesiennych zamieszek. W raporcie wysłanym do hierarchy i Ministerstwa Oświecenia Publicznego komisja potwierdziła opisane wyżej zniszczenia i wniosowała o skierowanie technika celem uporządkowania budynku kościelnego. Komisja przesłała projekt finansowania domu emerytów, plan finansowy wstępnego remontu świątyni oraz prośbę, by władze sfinansowały wyposażenie kościoła. Dodatkowo komisja stwierdziła, że 31 grudnia 1869 r., pod nieobecność hieromnicha Antoniego (Zagorowicza), miejscowy wójt, pisarz gminny oraz ks. Szydoczyński wyłamali drzwi do zabudowań poklasztornych i wywieźli zbiory z biblioteki bernardyńskiej⁵⁸. Bibliotekę klasztorną liczącą 800 woluminów zabrał ze sobą katolicki dziekan zamojski. Ostatecznie cały zbiór ks. Szydoczyński oddał do Katolickiego Seminarium Duchownego w Lublinie⁵⁹.

Hieromnich Antoni przybył do Radecznicy wraz z nieznanym z imienia nowicjuszem 17 grudnia 1869 r.⁶⁰ Posiadłość klasztoru bazylińskiego wynosiła wówczas 35,14 ha powierzchni, z tego 1,12 ha zajmowały łąki i 2,8 ha park⁶¹. Na gruntach rósł las bukowy i były dwie sadzawki. Cały kompleks znajdował się w malowniczym terenie. Za świątynią rozciągał się cmentarz klasztorny⁶². Unicka przyklasztorna parafia liczyła w 1869 r. 50 wiernych⁶³. Należy nadmienić, że przed wydarzeniami z 1869 r. do Radecznicy codziennie przybywało ok. 50 wiernych celem adoracji obrazu św. Antoniego Padewskiego, którego kult był mocno zakorzeniony wśród miejscowej ludności⁶⁴. Na terenie radeczniczej posiadłości znajdowało się sześć kaplic⁶⁵.

⁵⁶ APL, ChKG, sygn. 1109, k. 10, 45.

⁵⁷ Biogramy duchownych zob. W. Kołbuk, *Duchowieństwo...*, s. 133, 174.

⁵⁸ APL, RGL (1867–1918), sygn. A IV 1870:152 knlb.

⁵⁹ S. Rapa, *op.cit.*, s. 134.

⁶⁰ APL, ChKG, sygn. 441, k. 58.

⁶¹ *Ibidem*, k. 1.

⁶² APL, Klirowyje Wiedomosti (KW), sygn. 1004, k. 51.

⁶³ APL, ChKG, sygn. 441, k. 4v.

⁶⁴ *Ibidem*, k. 11.

⁶⁵ AAL, Rep. 60, IV b nr 191, k. 317v–318. Były to kaplice: Najświętszej Marii Panny Pocieszenia, św. Franciszka, św. Marii Magdaleny, św. Tekli, św. Stanisława i św. Antoniego nazywana popularnie „na wodzie”. Pełen spis majątku kościelnego zob. *Ibidem*, k. 313–333.

W marcu 1870 r. w Radeczniczy przebywali: przełożony monasteru bazylikańskiego hieromnich Antoni z pensją 800 rubli rocznie, nieznanym z imienia ksiądz wikariusz pełniący funkcję inspektora domu emerytów z pensją 400 rubli rocznie oraz trzech psalmistów z pensją 120 rubli rocznie⁶⁶. Bp Kuziemski nałożył na inspektora oraz mnicha obowiązek sprawowania nabożeństw, niesienia posług wśród miejscowej ludności oraz pełnienia nadzoru nad mieszkańcami domu emerytów⁶⁷. Bracia mieszkający w Radeczniczy zajęli się uprawą sadu owocowego i hodowlą zwierząt⁶⁸.

Wiosną 1870 r. zakonnicy przystąpili do budowy kaplicy położonej na końcu wsi. Kapliczkę wybudowano z drzewa pochodzącego z miejscowego lasu. 29 września 1870 r. zakupiono do kaplicy: ołtarz z ikoną św. Antoniego, posrebrzany metalowy krzyż na ołtarz, patenę, kielich, dwa drewniane stoły, naczynie na święconą wodę oraz kufer na szaty liturgiczne. Na zakup niezbędnych utensyliów wydano 100 rubli. Pięć dni później w kapliczce zaczęto sprawować nabożeństwa⁶⁹.

Okazało się, że sprowadzenie mnichów było niewygodne dla władz guberni lubelskiej. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 22 lipca 1870 r. nakazało utworzenie w Radeczniczy *pokutnego domu dla występnych księży unickiej diecezji chełmskiej*, mającego początkowo pełnić funkcję domu dla emerytowanych kapłanów unickich⁷⁰. Jednocześnie władze poleciły bp. Kuziemskiemu wyremontowanie byłych pobernardyńskich zabudowań zgodnie z wymogami Cerkwi prawosławnej⁷¹.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 18 listopada 1870 r.⁷² stwierdziło, że dom bazylikański i funkcjonujący przy nim dom emerytów to twory niewygodne, nierentowne, wymagające dużych zasobów finansowych. Władze ministerialne nakazały zamknąć ośrodek zakonny. W tym czasie w ośrodku radecznickim przebywało 11 księży⁷³, którzy potrzebowali co najmniej 11 kompletów szat liturgicznych, wyposażenia w odzież, obsługi medycznej i wyżywienia⁷⁴. W związku z tym zaproponowano, by w Ra-

⁶⁶ APL, RGL (1867–1918), sygn. A IV 1870:152 knlb.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ APL, ChKG, sygn. 441, k. 4 v.

⁶⁹ APL, ChKG, sygn. 1109, k. 10; sygn. 441, k. 83.

⁷⁰ APL, RGL (1867–1918), sygn. A IV 1870:152 knlb.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ W APL podczas kwerendy archiwalnej nie udało się ustalić wykazu mieszkańców oraz ich losów.

⁷⁴ APL, RGL (1867–1918), sygn. A IV 1870:152 knlb. Według ustaleń Ministerstwo Oświecenia Publicznego każda szata kosztowała wówczas 50 rubli. 11 kapłanów potrzebowało co najmniej 77 szat – 7 kompletów o różnych kolorach – co oznaczało wydatek w wysokości 3850 rubli. Pensja lekarza wynosiła 300 rubli rocznie, wyżywienie 15 rubli

decznicy powstała parafia unicka oraz dom pokutny dla duchowieństwa. Koszt utrzymania proboszcza oraz psalmisty byłby niższy niż utrzymanie bazylianów i domu emerytów. Księżę przebywających w domu zamierzano umieścić w jednym z domów znajdujących się przy soborze pw. Narodzenia Bogurodzicy w Chełmie oraz oddać pod opiekę duchownemu parafii katedralnej⁷⁵.

W związku z planowaną przez rosyjską administrację całkowitą kasatą zakonu bazylianów 24 marca 1871 r. minister Dymitr Tołstoj skierował pismo do gubernatora M. Buckowskiego, by z dniem 1 stycznia 1872 r. utworzono parafię unicką z etatami proboszcza, psalmisty i stróża. Stosowne pismo minister wysłał do Komisji do Spraw Wyznania Greckokatolickiego w Królestwie Polskim. Do momentu utworzenia parafii hieromnich Antoni i przebywający z nim nowicjusz mieli mieszkać w Radeczniczy oraz otrzymywać pensję w wysokości 155 rubli rocznie⁷⁶. Celowym posunięciem administratora diecezji chełmskiej ks. M. Popiela było pismo do Ministerstwa Oświecenia Publicznego z 10 lutego 1872 r., w którym stwierdził, że hieromnich Antoni nie jest przygotowany do pełnienia obowiązków przełożonego. Na jego miejsce ks. Popiel proponował przysłać proboszcza parafii w Topólczy – ks. Jana Gajdę⁷⁷. Tym samym decyzje władz oraz administratora diecezji chełmskiej doprowadziły do

---

rocznie, zaś każdy kapłan unicki otrzymywał pensję 150 rubli rocznie. Wspomniany resort każdego roku musiał wydać na dom emerycki i klasztor bazylikański prawie 9 000 rubli.

⁷⁵ Koszt utrzymania greckokatolickiego proboszcza wynosił 1 400 rubli rocznie, zaś pensja psalmisty – 120 rubli. *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ APL, ChKG, sygn. 758, k. 33. Ks. Jan Gajda ur. 30 września 1836 r. w galicyjskim mieście Sambor. Ukończył szkołę klasyczną w Samborze, Wydział Teologiczny i Filologiczny Uniwersytetu Lwowskiego oraz Seminarium Duchowne w Preszowie. Ożenił się z bliżej nieznaną kobietą. 27 marca 1860 r. został wyświęcony na kapłana przez unickiego bp. przemyskiego Grzegorza Jachimowicza (1792–1863). 29 września 1860 r. skierowano go do Przemyśla. Wykładał tutaj katechizm, metodykę i pedagogikę w unickim seminarium duchownym oraz religię w Szkole Realnej w Przemyślu. 14 lutego 1867 r. mianowany proboszczem unickiej parafii w Krakowie. 25 maja 1870 r. przeniesiony do diecezji chełmskiej i mianowany proboszczem Topólczy, a 18 lutego 1872 r. proboszczem w Radeczniczy. 1 czerwca 1874 r. ks. Gajdę mianowano dziekanem zamojskiego okręgu. Funkcję proboszcza w Radeczniczy duchowny pełnił do 1 września 1875 r. Wówczas bp lubelski Marceł (Popiel) przeniósł go do cerkwi w Lipsku. W 1875 r. został nagrodzony nabiedrennikiem, kamiławką i złotym krzyżem napierśnym. W 1880 r. był już wdowcem. Dzieci nie posiadał. APL, ChKG, sygn. 758; KW, sygn. 1009, k. 36v–39. Nabiedrennik i kamiławka – szaty prezbitra, które duchowny może nosić po przyznaniu ich przez władze cerkiewne, jako nagrody, z okazji święta Wielkanocy; nabiedrennik – prostokątna sztywna chusta zawieszana przez lewe ramię, symbol miecza duchowego; kamiławka – nakrycie głowy kapłanów w kolorze fioletowym, a w przypadku mnichów – czarnym. K. Bondaruk, *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Białystok 1987, s. 57.

przekształcenia domu bazylińskiego w parafię unicką. Ks. Gajda 2 marca 1872 r. objął funkcję proboszcza unickiej parafii i przełożonego domu pokutnego w Radeczniczy⁷⁸. Według władz powołanie placówki pokutnej miało zapoczątkować proces usuwania z łacińskich naleciałości obrządku unickiego w rejonie Radeczniczy.

Pierwszym skierowanym do domu pokutnego duchownym był ks. Aleksander Szulakiewicz⁷⁹. Rodzina Szulakiewiczów przybyła do Radeczniczy 10 stycznia 1873 r.⁸⁰ Kapłanowi przyznano roczną pensję w wysokości 150 rubli. Decyzję w sprawie kapłana podjęło Ministerstwo Oświecenia Publicznego 25 października 1872 r. Podstawą do jej wydania stało się niedopełnianie obowiązków proboszcza i podburzanie parafian przeciwko władzy⁸¹. Zgodnie z donosem z sierpnia 1872 r. kapłan nie czytał podczas jutrzni i iturgii *Utwierdź Boże wiarę Prawosławną na wieki*, podczas odmawiania Wyznania Wiary dodawał formułę *i od Syna* oraz sprzeciwiał się śpiewaniu zgodnie z tradycją cerkiewną⁸². 6 listopada 1872 r. parafianie z Orchówka (parafia, w której proboszczował ks. Szulakiewicz) napisali petycję do administratora diecezji chełmskiej ks. Popiela z prośbą o pozostawienie proboszcza w parafii. Na prośby wiernych z Orchówka ministerstwo jednak pozostało głuche⁸³. W lipcu 1873 r. ks. Szulakiewicz z żoną uciekł z domu pokutnego⁸⁴.

Na mocy postanowienia Ministerstwa Oświecenia Publicznego z 17 sierpnia 1872 r. po kasacie zakonu bazylianów w Warszawie do Radeczniczy skierowano hieromnicha Sebastiana (Wasilewskiego)⁸⁵. Mnichowi wyznaczono pensję w wysokości 125 rubli rocznie. Hieromnich Sebastian przyjechał do nowego miejsca pobytu 17 stycznia 1873 r.⁸⁶ Początkowo codziennie czytał modlitewnik, uczestniczył w nabożeństwach oraz sprawował liturgię. W styczniu 1873 r. ówczesny proboszcz parafii w Radeczniczy

⁷⁸ APL, ChKG, sygn. 441, k. 91.

⁷⁹ Ks. Aleksander Szulakiewicz urodził się 20 stycznia 1830 r. Ukończył Publiczną Szkołę Powiatową w Białej Podlaskiej oraz unickie Seminarium Duchowne w Chełmie (1848–1854). Ożenił się z nieznaną z nazwiska Antoniną i został wyświęcony na diakona, a 28 listopada 1854 r. na kapłana. Był wikariuszem w parafii Lubień (1854–1855), Włodawa (1855–1860) i Orchówek (1860–1872). Od 1874 r. przebywał w Galicji, gdzie uczył w szkole ludowej w Remanowie. APL, ChKG, sygn. 1041; W. Kołobuk, *Duchowieństwo...*, s. 165.

⁸⁰ APL, ChKG, sygn. 1041, k. 25, 34.

⁸¹ *Ibidem*, k. 34.

⁸² *Ibidem*, k. 37–38v.

⁸³ *Ibidem*, k. 31–32.

⁸⁴ APL, ChKG, sygn. 777, k. 73.

⁸⁵ Seweryn Wasilewski ur. w 1839 r. w Międzyrzeczu Podlaskim w rodzinie duchownego. Ukończył szkołę parafialną w Białej Podlaskiej. W 1857 r. wstąpił do zakonu bazylianów, gdzie otrzymał imię Sebastian. W 1861 r. wyświęcony na kapłana. Dwa lata później został kaznodzieją w Białej Podlaskiej (biogram na podst.: W. Kołobuk, *Bazylianie...*, s. 183).

⁸⁶ APL, ChKG, sygn. 1088, k. 1.

ks. Gajda złożył raport do administratora diecezji chełmskiej ks. Popiela. Pisał na temat hieromnicha Sebastiana, iż pod wpływem innych mieszkańców domu pokutnego, a także proboszcza z katolickiej parafii Mokra Lipie, zaniechał on regularnych nabożeństw i odciął się od aktywnego uczestnictwa w życiu liturgicznym. Hieromnich Sebastian stwierdził, że nie będzie uczestniczył w nabożeństwie innego rytu niż greckokatolicki oraz wykazywał w stosunku do przełożonych *zbyt mało uczciwość*⁸⁷.

11 maja 1873 r. unicki Konsystorz Chełmski skazał na pokutę w Radecznicy ks. Emiliana Starkiewicza⁸⁸. Wyrok potwierdziło Ministerstwo Oświecenia Publicznego 9 sierpnia, a 2 września 1873 r. duchowny przybył do Radecznicy. Lista jego przewinień była niemała. W 1869 r. ks. Starkiewicz urągał nauczycielowi szkoły w Horbowie k. Białej Podlaskiej – nieznanemu z imienia Zawadzkiemu, wypowiadał się nieprzyzwoicie o Aleksandrze II w obecności uczniów szkoły oraz nie wspominał rodziny carskiej na nabożeństwach. W kwietniu 1873 r. we wsiach Kobylany, Koszoły i Łomazy doprowadził do niepokoju wywołanych przez miejscowych kapłanów, którzy wystąpili przeciw prawom cerkiewnym. Udzielił też wskazówek staroście Andrzejowi Jaroszewiczowi w Łomazach co do spowodowania zamieszek na tle wyznaniowym⁸⁹.

Za naganne zachowanie chełmski diecezjalny Sąd Duchowny wysłał ks. Antoniego Grabowicza⁹⁰ do Radecznicy 25 maja 1872 r. Decyzję zatwierdziło Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w dniu 4 lipca 1872 r.⁹¹. W przeciwieństwie do innych spraw wymagających pokuty problem ks. Grabowicza wiązał się z nadużywaniem alkoholu. Już od 1853 r. rozpoczęły się skargi na duchownego⁹². Oskarżenia dotyczyły używania niestosownych słów, lżenia ludzi, kradzieży przedmiotów, bijatyk, wybijania szyb w oknach cerkwi, odmowy posług religijnych. Kapłan nie celebrował

⁸⁷ *Ibidem*, k. 3, 23.

⁸⁸ Emilian Starkiewicz ur. 27 września 1819 r. Ukończył Szkołę Publiczną w Hrubieszowie i unickie Seminarium Duchowne w Chełmie (1838–1843). Wyświęcony na kapłana 4 czerwca 1844 r. Administrował parafiami w Wisznicach (1844–1849), Woskrzenicach (1849–1852) i Horbowie (1853–1873). Od 1852 r. w wyżej wymienionych parafiach sprawował funkcję proboszcza. Był również proboszczem w Moniatyczach. Biogram na podst.: APL, ChKG, sygn. 1027, k. 1, 7, 11, 35; sygn. 1202, k. 137; W. Kołobuk, *Duchowieństwo...*, s. 163.

⁸⁹ APL, ChKG, sygn. 1202, k. 143–144, 155, 165, 175.

⁹⁰ Antoni Grabowicz ukończył Szkołę Publiczną w Hrubieszowie i unickie Seminarium Duchowne w Chełmie. Został wyświęcony na kapłana w 1837 r. i cztery lata później skierowany na parafię Moniatycze k. Horodła. Był proboszczem w Moniatyczach do 1872 r. Zmarł po 1881 r. APL, ChKG, sygn. 775, k. 1–3; W. Kołobuk, *Duchowieństwo...*, s. 129.

⁹¹ APL, ChKG, sygn. 777, k. 35, 37.

⁹² Sprawa ks. Grabowicza na podst.: APL, ChKG, sygn. 775; sygn. 776, k. 4–56; sygn. 777, k. 1–2v, 31–32, 57.

wał niedzielnych i świątecznych nabożeństw oraz zaniechał głoszenia kazań. Grabowicza upomniał bp Jan Teraszkiewicz – ówczesny administrator unickiej diecezji chełmskiej. Ponieważ zajścia nie ustały, w 1857 r. w kwestii Grabowicza obradował Sąd Duchowny, który wymierzył mu karę sześciu miesięcy rekolekcji w klasztorze bazylikańskim w Chełmie. Kapłan poprawił swoje zachowanie na kilka miesięcy. Ekscesy duchownego wystąpiły znów w 1859 r. Tym razem Sąd Duchowny zawiesił go w obowiązkach kapłańskich i funkcji proboszcza, skazał na pobyt w domu poprawy zdrożnych księży na Łysej Górze na okres dwóch lat oraz nałożył obowiązek poniesienia kosztów śledczych w wysokości 55 rubli. Pomimo odbytej kary kapłan w maju 1864 r. został oskarżony o popełnienie kolejnych wykroczeń, tj. biegania nago po spożyciu alkoholu po Moniatyczach i napadu na parafian. W marcu 1867 r. Chełmski Konsystorz zażądał od władz gubernialnych aresztowania ks. Grabowicza oraz odesłania, w związku z karygodnym zachowaniem, do monasteru pw. Przemienienia Pańskiego na Wyspach Sołowieckich. Śledztwo wszczęte na wniosek gubernatora M. Buckowskiego wykazało, że kapłan sprawuje nabożeństwa na trzeźwo, zaś doniesienie Konsystorza było przesadzone. W związku z tym Konsystorz i władze gubernialne poinformowały Zarząd do Spraw Greckounickiego Wyznania w Królestwie Polskim o postępowaniu przeciwko duchownemu. Zarząd nie znalazł powodu do zawieszenia ks. Grabowicza w obowiązkach kapłana i proboszcza oraz poprosił o ponowne rozpatrzenie sprawy. Kolejne dochodzenie wszczęto w marcu 1871 r. Oskarżenie dotyczyło występków proboszcza w Moniatyczach. Za naganne zachowanie pod wpływem alkoholu chełmski diecezjalny Sąd Duchowny wysłał ks. A. Grabowicza do Radeczniczy. Kapłan zdał dokumentację parafialną, ale nie stawiał się w Radeczniczy, o czym Konsystorz poinformował Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 11 sierpnia 1872 r. Powodem tego okazała się choroba byłego proboszcza parafii Moniatyczne. Kapłan pojawił się w domu pokutnym 7 stycznia 1873 r.⁹³

Ks. Mikołaj Sebowicz⁹⁴ 11 września 1872 r., pomimo obowiązujących zmian wprowadzonych przez ks. Wójcickiego, nadal sprawował nabo-

⁹³ APL, ChKG sygn. 777, k. 80–81, 92v–95. Choroba nie była symulowana, ponieważ kapłan zapadł na epilepsję. Zona ks. Grabowicza – Barbara Grabowicz – przesłała do konsystorza w Chełmie stosowne pismo usprawiedliwiające męża oraz dołączyła zaświadczenie lekarskie.

⁹⁴ Mikołaj Sebowicz ukończył szkołę publiczną w Hrubieszowie, a w latach 1842–1846 kształcił się w unickim Seminarium Duchownym w Chełmie. Wyświęcony na diakona, a w 1842 r. na kapłana. Początkowo administrował parafią w Czerniczynie, a od 2 sierpnia 1849 r. w był jej proboszczem. 12 stycznia 1852 r. został dziekanem hrubieszowskim. Po ucieczce do Galicji piastował funkcję proboszcza unickiego w Medyce. APL, ChKG, sygn. 1004, k. 1–2, 5, 31, 33, 50; W. Kołobuk, *Duchowieństwo...*, s. 160.

żeństwo według obrządku łacińskiego. 12 grudnia 1872 r. został decyzją Ministerstwa Oświecenia Publicznego skierowany do domu pokutnego w Radeczniczy za sprzeciwienie się władzy duchownej i niewypełnianie pasterskich obowiązków w parafii. Jednocześnie wyznaczono pensję dla duchownego w wysokości 150 rubli rocznie. 1 lutego 1873 r. ks. Sebowicz zdał obowiązki proboszcza i miał przenieść się do Radeczniczy, ale okazało się, że uciekł do Galicji⁹⁵.

Ks. Leon Szokalski⁹⁶ również złamał zarządzenia ks. Wójcickiego. Kapłan celebrował nabożeństwo podczas święta ku czci św. biskupa Stanisława czczonego w Kościele rzymskokatolickim, udzielił ślubu w języku polskim zamiast w języku cerkiewno-słowiańskim, nie odmawiał modlitw za cesarza, łamał obowiązujące zasady sprawowania nabożeństw. Decyzją Sądu Duchownego diecezji chełmskiej z 15 sierpnia 1873 r., zatwierdzoną przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego, skierowano go do domu pokutnego w Radeczniczy, do którego dotarł 10 stycznia 1874 r.⁹⁷

Ostatnim przeniesionym do domu pokutnego był hieromnich Pelagiusz (Rzewuski)⁹⁸, który 8 lutego 1875 r. przybył do radecznickiego domu z powodu oporu, jaki wykazywał wobec zmian w obrządku unickim⁹⁹.

Wśród wymienionych spraw duchownych unickich nietypowy jest problem byłego przełożonego wspólnoty bazylikańskiej z Radeczniczy hieromnicha Antoniego. Ów mnich, po objęciu stanowiska proboszcza w Radeczniczy przez ks. Gajdę, został skierowany jako wikariusz do parafii unickiej w Zamościu. Funkcję piastował do 27 lipca 1872 r. Decyzją Ministerstwa Oświecenia Publicznego zakonnik zamierzano osadzić

⁹⁵ APL, ChKG, sygn. 777, k. 73.

⁹⁶ Leon Szokalski ur. 22 lutego 1822 r. we wsi Dub k. Hrubieszowa. Rodzicami byli ks. Klemens Szokalski i Anna z Żygałowskich. Ukończył Szkołę Publiczną w Łukowie i unickie Seminarium Duchowne w Chełmie (1838–1842). Był nauczycielem w Międzyrzecu (1840–1846) Po wyświęceniu na kapłana 19 listopada 1846 r. został proboszczem w Drelowie (1846–1848), administrował parafią w Wisznicach (1848–1861), uczył religii w szkole powiatowej w Hrubieszowie i był proboszczem parafii w Kijowcu (1861–1873). Pełnił funkcję dziekana bialskiego. APL, ChKG, sygn. 1038, k. 1–2, 6, 14; W. Kołobuk, *Duchowieństwo...*, s. 165.

⁹⁷ APL, ChKG, sygn. 1202, k. 137; sygn. 1038, k. 37, 46, 48, 50v, 54.

⁹⁸ Paweł Rzewuski urodził się w 1809 r. w rodzinie szlacheckiej w Zawadce (ówczesne województwo podlaskie). Ukończył seminarium duchowne w Węgrowie (1829–1830) i Janowcu (1830–1831). 1 grudnia 1835 r. wstąpił od klasztoru bazylikańskiego w Białej Podlaskiej, gdzie otrzymał imię zakonne Pelagiusz. Przeniesiony w 1837 r. do klasztoru w Chełmie. Ukończył unickie Seminarium Duchowne w Chełmie. Z biegiem czasu przeniesiony do klasztoru bazylijanów w Warszawie. 20 listopada 1861 r. mnicha aresztowano za udział w powstaniu styczniowym. Był zesłany do Wołody. Powrócił do Królestwa Polskiego przed 1875 r. Biogram na podst.: APL, ChKG, sygn. 997, k. 7-8; W. Kołobuk, *Bazylianie...*, s. 166–167, 180.

⁹⁹ APL, ChKG, sygn. 1202, k. 137.

w domu pokutnym¹⁰⁰. Podstawą do jej wydania były wydarzenia, jakie rozegrały się w parafii zamojskiej. Hieromnich Antoni pomagał miejscowemu proboszczowi w sprawowaniu nabożeństw między Wielkim Tygodniem a Niedzielą Antypaschy¹⁰¹. Śledztwo wykazało, że nie celebrował służb zgodnie z wprowadzonym nowymi zasadami sprawowania nabożeństw¹⁰². Bazylianin zachorował na przewlekłą chorobę oczu i przedstawił świadectwo choroby władzom gubernialnym oraz poprosił o zgodę na wyjazd w celu odbycia rekonwalescencji w Warszawie i Lipsku k. Augustowa. Władze wyraziły zgodę na wyjazd Zagorowicza¹⁰³. Mnich Antoni jeszcze w lutym 1871 r. raportował przy tym do administratora diecezji, że ma problemy ze zdrowiem i prosił o pozwolenie na wyjazd za granicę celem leczenia. Jednocześnie postarał się o wyrobienie paszportu¹⁰⁴. Dzięki pomocy ze strony generalnego konsula Austro-Węgier w Warszawie hieromnich wyjechał 1 listopada 1872 r. do Galicji¹⁰⁵. Po tak zakończonej sprawie przełożony domu w Radecznicy ks. Gajda otrzymał wytyczne z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, by zaostrzyć środki ostrożności w stosunku do swoich podopiecznych¹⁰⁶.

W październiku 1875 r. radecznicki dom dla występnych kapłanów oraz mnichów zamieszkiwali: ks. Starkiewicz, ks. Grabowicz, ks. Szokalski, hieromnich Sebastian (Wasilewski) i hieromnich Pelagiusz (Rzewuski)¹⁰⁷. Władze rosyjskie, w związku z przejściem radecznickiej parafii na prawosławie, zdecydowały następnie o losie mieszkańców owego domu. Warszawski generał-gubernator Paweł Kotzebue w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, w piśmie z 28 października 1875 r., polecił ówczesnemu prawosławnemu bp. lubelskiemu Marcelowi (Popielowi) rozwiązanie domu pokutnego. Podstawą do decyzji były, jak określały władze rosyjskie, *szkodliwe działania księży*. Co do ks. Starkiewicza, jako najbardziej szkodzącego miejscowej społeczności, zalecano *wysłanie w wewnętrzną gubernię w Imperium, a pozostałym księżom: Grabowiczowi, Szokalskiemu i hieromnichom: Wasilewskiemu i Rzewuskiemu należało zalecić wybranie miejsca zamieszkania w guberniach wolnych od unitów*. Generał-gubernator warszawski polecił zamknąć sprawę do końca 1875 r. Zezwolił też pod warunkiem przejścia przez mnichów na prawosławie, by wypła-

¹⁰⁰ APL, KW, sygn. 1009, k. 36v-37; APL, ChKG, sygn. 758, k. 37; sygn. 1109, k. 5a, 8.

¹⁰¹ Niedziela Antypaschy przypadała, zgodnie z kalendarzem liturgicznym Cerkwi prawosławnej i greckokatolickiej, tydzień po Wielkanocy.

¹⁰² APL, ChKG, sygn. 1109, k. 14-15.

¹⁰³ Ibidem, k. 19-20.

¹⁰⁴ Ibidem, k. 84.

¹⁰⁵ Ibidem, k. 5, 5a; APL, ChKG, sygn. 1041, k. 55.

¹⁰⁶ APL, ChKG, sygn. 777, k. 73.

¹⁰⁷ Ibidem; APL, ChKG, sygn. 441, k. 106 v.; sygn. 1202, k. 118, k. 137-138.

cano im z kasy lubelskiej guberni pensję roczną w wysokości 125 rubli¹⁰⁸. 8 listopada 1875 r. naczelnik straży ziemskiej w Zamościu kpt. Konstanty Skabiczewski¹⁰⁹ aresztował ks. Starkiewicza i doprowadził do więzienia w Lublinie, a 18 listopada tegoż roku kapłan został zesłany do guberni samarskiej. Ks. Grabowicz udał się na leczenie do szpitala w Szczebrzeszynie. 17 listopada 1875 r. ks. Gajda – wówczas prawosławny dziekan zamojski – przeprowadził rozmowę z pozostałymi duchownymi. Ks. Szokalski zdecydował się na wyjazd do Grójca (gubernia warszawska), hieromnich Pelagiusz chciał wyjechać do Lubicza (gubernia warszawska), zaś hieromnich Sebastian oraz ks. Grabowicz – do Sandomierza. Ostatecznie 16 grudnia 1876 r. wymienieni księża pod nadzorem policji udali się we wskazane przez siebie miejsca. Bp Marcei 21 stycznia 1876 r. wysłał raport z zakończonej sprawy do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹¹⁰. Problem unickiego domu pokutnego dla występnych kapłanów rozwiązano.

W latach 1872-1875 funkcję proboszcza sprawował ks. Gajda. Był to okres funkcjonowania parafii unickiej w Radeczniczy. Kapłan pełnił, jak była już o tym mowa, obowiązki przełożonego domu pokutnego. W tym czasie kościół pobernardyński był zrujnowany i wymagał remontu¹¹¹. W parafii nastąpił niewielki wzrost demograficzny wiernych. Wspomniałem, że w 1869 r. parafię zamieszkiwało 50 osób. Osiem lat później liczba wiernych wzrosła do 54 osób. Struktura demograficzna w 1877 r. przedstawiała się następująco¹¹²:

Tabela 1. Liczba wiernych w parafii w Radeczniczy w 1877 r.

Nazwa wsi	Liczba mężczyzn	Liczba kobiet	Razem
Chłopków	3	4	7
Podlesie	5	1	6
Zaburze	4	-	4

¹⁰⁸ APL, ChKG, sygn. 1201, k. 118–121.

¹⁰⁹ *Памятная книжка люблинской губернии на 1875 год*, Люблин 1874, s. 12.

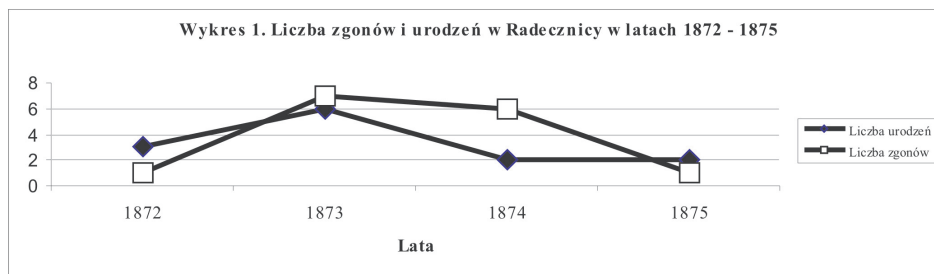
¹¹⁰ APL, ChKG, sygn. 1202, k. 125–126, 129, 131–133.

¹¹¹ APL, KW, sygn. 1004, k. 51.

¹¹² *Ibidem*. Wobec braku dokumentacji dotyczącej struktury demograficznej omawianej parafii wydaje się uzasadnione umieszczenie zestawienia za 1877 r., czyli pierwszego zestawienia sporządzonego na potrzeby wikariatu lubelskiego diecezji chełmsko-warszawskiej rosyjskiej Cerkwi prawosławnej.

Latyczyn	1	4	5
Żrebce	1	4	5
Smoryń	10	9	19
Radecznicza	5	3	8
Łącznie	29	25	54

Z zachowanych ksiąg metrykalnych prowadzonych przez ks. Gajdę w latach 1872–1875 wynika ogólna tendencja urodzeń i zgonów mieszkańców wsi Radecznicza¹¹³:

W maju 1875 r. parafia przeszła na prawosławie i otrzymała wezwanie ku czci św. Antoniego Pieczerskiego. 1 stycznia 1877 r. proboszczem został ks. Antoni Draczyński¹¹⁴. Należy przyjąć, że w grudniu wraz z przybyciem ks. Draczyńskiego zaczyna się okres prawosławia w Radecznicy w pełnym tego słowa znaczeniu, gdyż ks. Gajda sprawował funkcję jednocześnie proboszcza parafii unickiej i prawosławnej. Dalsze dzieje radeczniczej parafii należą do innego zagadnienia naukowego, wymagającego badań opartych o kwerendę archiwalną.

¹¹³ Wykres 1 opracowano na podst.: APL, Akta Stanu Cywilnego Parafii Greckokatolickiej w Radecznicy, sygn. 1, 7, 11; sygn. 2, k. 11v, 24; sygn. 3, k. 5, 11; sygn. 4, k. 7, 11. Badany czasokres jest relatywnie krótką przestrzenią do wyciągnięcia właściwych wniosków dotyczących demografii radeczniczej parafii.

¹¹⁴ APL, ChKG, sygn. 441, k. 117; Chełmski Zarząd Duchowny, sygn. 153, k. 7, 22. Biografia ks. Antoniego Draczyńskiego zob. K. Latawiec, *Parafia Prawosławna we Włodawie w latach 1875–1915*, [w:] *Włodawa i wieś nadbużańska w epoce nowożytniej*, Włodawa–Radom 2007, s. 175–217.

BIBLIOGRAFIA:

- Bondaruk K., *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, Białystok 1987.
- Dylagowa H., *Dzieje unii brzeskiej (1596–1918)*, Warszawa-Olsztyn 1996.
- Dzieje gminy Radecznicza*, red. R. Smoter-Grzeškiewicz, Zamość 2006.
- Gach P. P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984.
- Gajewski S., *Kasata klasztorów w diecezji lubelskiej w rok 1864*, „Roczniki Humanistyczne” 1973, t. XXI, z. 2, s. 351–390.
- Górac A., Kozłowski J., Latawiec K., *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, Lublin 2014.
- Fedoryk J., *Duchowieństwo prawosławne w Królestwie Polskim w latach 1875–1905*, Lublin 2010, maszynopis pracy doktorskiej przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Kołbuk W., *Bazylianie w Królestwie Polskim w latach 1817–1872*, „Roczniki Humanistyczne” 1983, t. XXXI, z. 2, s. 153–185.
- Kołbuk W., *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992.
- Korobowicz A., *Kler greckounicki w Królestwie Polskim*, „Rocznik Lubelski” 1968, t. IX, s. 242–264.
- Latawiec K., *Parafia Prawosławna we Włodawie w latach 1875–1915*, [w:] *Włodawa i wieś nadbużańska w epoce nowożytnej*, Włodawa–Radom 2007, s. 175–217.
- Lewandowski J., *Na pograniczu. Polityka władz państwowych wobec unitów Podlasia i Chełmszczyzny. 1772–1875*, Lublin 1996.
- Matus I., *Schylek unii i proces restytucji prawosławia w obwodzie białostockim w latach 30. XIX wieku*, Białystok 2013.
- Mironowicz A., *Kościół Prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Białystok 2006.
- Niebeliski E., *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu*, Lublin 2008.
- Osadczy W., *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007.
- Radecznicza. Ośrodek życia religijnego i społeczno-kulturalnego*, red. R. Jusiak, Kalwaria Zebrzydowska 2006.
- Szabaciuk A., *„Rosyjski Ulster”. Kwestia chełmska w polityce imperialnej Rosji*, Lublin 2013.
- Targowski J. K., *Komitet Urządzający i jego ludzie*, „Przegląd Historyczny” 1937, t. 12, s. 13–32.

ABSTRACT:

The author discussed about the acquisition Roman Catholic convent in Radecznicza by Greek Catholic Church and rear for Basilian monks. The text describes the functioning of the Basilian home. The author describes penitential house and parish Greek Catholic Church in Radecznicza and incorporate into diocese in Chełm and Warsaw of the Russian Orthodox Church in 1875.

Key words: Orthodox Church, Greek Catholic Church, Radecznicza, Basilian monks, diocese in Chełm and Warsaw

NOTA O AUTORZE:

Stefan Dmitruk – doktor historii, w 2012 r. doktoryzował się w Instytucie Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie na podstawie dysertacji *Prawosławne Bractwo pw. Przenajświętszej Bogurodzicy w Chełmie (1879–1914)*. Jest autorem ponad 40 artykułów opublikowanych w periodykach (m.in. „Białoruskich Zeszytach Historycznych”, „Res Historica”, „Tekach Komisji Historycznej Oddziału Lubelskiego PAN”), zbiorach naukowych (m.in. w Łucku, Lwowie, Jekaterynburgu, Lublinie, Białymstoku, Szreniawie) oraz haseł w *Encyklopedii Chełma*. Bada dzieje prawosławia, kwestie wyznaniowe i narodowościowe oraz społeczność rosyjską na terenie Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX w.